نشریه فرهنگ و ارتقای سلامت فرهنگستان علوم پزشکی
سال چهارم، شماره چهارم، زمستان ۹۹، صفحات ۳۹۱ تا ۳۹۵

پژوهشی

راهبردهای کوتاه‌مدت تا بلندمدت ارتقای امنیت غذا و تغذیه در همه‌گیری کووید-۱۹

مجید حاجی‌فرجی[۱،۲*]، حامد پورآرام[۳]، نسرین امیدوار[۴]، حسن عینی‌زیناب[۶]، ابوالقاسم جزایری[۴]، علی کیانی‌راد[۷]، محمدمحسن بیگی[۸]

چکیده

زمینه و هدف: تأمین پایدار غذا جهت دسترسی و بهره‌مندی کافی همه مردم و گروه‌های جامعه و نظارت مستمر بر ایمنی غذایی، یکی از اصلی‌ترین وظایف دولت‌ها برای تأمین امنیت غذا وتغذیه فرد، خانواده و جامعه به عنوان یک حق مهم است. هدف از این بررسی کوتاه ارائه راهبردهای برای بهبود امنیت غذا و تغذیه در شرایط بحرانی مانند اپیدمی کووید-۱۹ است.

روش: این نوشتار به روش بحث گروهی متمرکز و حاصل جلسات متخصصان و دست‌اندرکاران گروه‌های مرتبط از جمله تغذیه، صنایع غذایی، کشاورزی، اقتصاد، اپیدمیولوژی در یک کارگروه تخصصی ذیل گروه بهداشت و تغذیه فرهنگستان است، می‌باشد.

یافته‌ها: در این مستند حمایت‌طلبی، چالش‌ها و راهبردهای عملی کوتاه‌مدت و بلندمدت برای کاهش همه اثرات نامطلوب اپیدمی کووید-۱۹ بر امنیت غذا و تغذیه جامعه در ابعاد مختلف مدیریتی، حمایتی، آموزشی و پژوهشی، ترویجی و نظارتی مورد بحث قرار گرفته است.

نتیجه‌گیری: همراهی و هماهنگی بخش‌های مختلف در جهت ارتقای وضعیت تغذیه و امنیت غذایی در شرایط بحران کنونی بسیار با اهمیت بوده و تصمیمات مهم باید بی‌درنگ اجرایی شده و به کار گرفته شود.

کلید واژه‌ها: امنیت غذایی، تامین مواد غذایی، کووید-۱۹، وضعیت تغذیه

مقدمه

یک حق اساسی و مهم بشر وجود مواد غذایی پایدار، سالم و ایمن و قابل دسترسی و امنیت غذایی و تغذیه‌ای برای افراد و خانوارها در جامعه است که باید توسط دولت و سازمان‌های تابعه با حمایت مردم تأمین شود. این مهم در قانون اساسی کشور به‌وضوح بیان و تأکید شده است.

امنیت غذایی زمانی وجود دارد که همه افراد جامعه از نظر فیزیکی و اقتصادی به غذای کافی، سالم و مقوی در همه زمان‌ها دسترسی داشته باشند و نیازهای یک رژیم غذایی مطابق با ترجیحات آن‌ها برای یک زندگی سالم و تولیدی برآورده شود (۱، ۲). در این مستند فقدان یا ضعف امنیت غذا و تغذیه خانوارها، به دلیل پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و روانی ناشی از همه‌گیری کووید-۱۹ مورد بررسی قرار گرفته و راهبردهای عملی کوتاه مدت تا بلند مدت، برای مقابله و کنترل اثرات آن ارائه شده است.

در جهان امروز، بیش از ۸۲۰ میلیون نفر غذای کافی ندارند که منجر به سوء تغذیه و افزایش خطر ابتلا به بیماری‌های عفونی می شود (۳). در بحران‌های مختلف، امنیت غذایی در نظام غذا و تغذیه، از تأمین، تولید تا توزیع و مصرف غذا، تحت تأثیر قرار می گیرد. پیامد این بحران تهدیدی برای درآمد خانوارها، توزیع آشفته و عدم تعادل در مصرف است که ضروری است در یک نظام مراقبت غذا و تغذیه تحت کنترل و نظارت قرار گیرد (۴). در شرایط فعلی، صدها میلیون خانوار در سراسر جهان از توانایی خود برای انتخاب سبد غذایی خانوار استفاده می‌کنند که تابعی از دسترسی به غذا، درآمد، سلامتی، ذائقه و رفتار است و سفره غذای خانواده که تأمین‌کننده انرژی و مواد مغذی مورد نیاز برای حفظ متابولیسم سلولی طبیعی، بقا، رشد، سلامت جسمی و روحی و طول عمر اعضای خانواده است.

از زمان آغاز همه‌گیری کووید-۱۹، شرایط بحرانی باعث تشدید و

۱. * نویسنده مسئول: دانشیار گروه تحقیقات سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی غذا و تغذیه، انستیتو تحقیقات تغذیه و صنایع غذایی کشور، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی
۲. عضو فرهنگستان علوم پزشکی کشور
۳. دانشیار گروه تغذیه جامعه، دانشکده علوم تغذیه و رژیم‌شناسی، دانشگاه علوم پزشکی تهران
۴. دانشیار گروه تغذیه جامعه، دانشکده علوم تغذیه و صنایع غذایی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی
۵. استاد گروه تغذیه جامعه، دانشکده علوم تغذیه و رژیم‌شناسی، دانشگاه علوم پزشکی تهران
۶. استاد گروه تغذیه جامعه، دانشکده علوم تغذیه و صنایع غذایی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی
۷. استادیار اقتصاد کشاورزی، مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی
۸. مدیر کل سلامت وزارت آموزش و پرورش

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-18]

افزایش خطر مرگ‌ومیر ناشی از همه گیری شده است. این ناامنی در مناطق و گروه‌های محروم، از جمله حومه شهر، خصوصاً در شهرهای بزرگ و جوامع فقیرنشین روستایی بیشتر دیده می‌شود و نیاز به توجه فوری دارد. بحران اقتصادی ناشی از این همه‌گیری و بیکاری یا توقف برخی مشاغل به دلیل قرنطینه و الزام به ماندن در خانه، از یک سو منجر به بیکاری و کاهش درآمد خانوار و از سوی دیگر افزایش نامتناسب قیمت مواد غذایی شده است. درآمد خانواده از عوامل مهم در تأمین امنیت غذایی در یک نظام اجتماعی است. همچنین سواد غذا و تغذیه خانواده‌ها به‌خصوص زنان در نحوه هزینه کرد بودجه و درآمد برای تهیه بهترین غذای در دسترس و چگونگی تقسیم آن در خانواده تأثیر به سزایی دارد(۵). بدیهی است کاهش فقر در جامعه، با کاهش آسیب پذیری همراه خواهد بود (۶، ۷). این عوامل، موجب تشدید مشکلات اجتماعی، اقتصادی و روانی جامعه شده و امنیت غذایی را کاهش داده است. یکی از رهنمودهای قرآن کریم در تحقق امنیت غذایی، دعوت به توزیع عادلانه غذا در جامعه اسلامی‌است (آیه ۱۱۱ سوره انعام). انفاق رزق و اطعام به مستمندان را نیز می‌توان از جمله شاخص‌های سلامت اجتماعی در امر تغذیه به شمار آورد. موضوعی که بارها در قرآن کریم از جمله در آیه ۲۵۱ سوره بقره مورد تأکید قرار گرفته است "ای اهل ایمان، از آنچه روزی شما کردیم انفاق کنید پیش از آنکه بیاید روزی که نه کسی (برای آسایش خود) چیزی تواند خرید و نه دوستی و شفاعتی به کار آید".

از سوی دیگر، ایمنی مواد غذایی از مرحله تولید مواد اولیه تا فرآوری و مصرف در دوران دنیاگیری کووید ۱۹ در معرض خطر قرار گرفته است که نظارت و پیگیری مستمر آن ضروری است. لذا مسئولیت اجتماعی همه مسئولان اجرایی، نظارتی، قضایی و همچنین سازمان‌های مردم نهاد ایجاب می‌کند تا در جهت کنترل آن، تمامی تمهیدات لازم ملی و استانی را بکار گیرند(۸، ۹). با توجه به این مهم، این مقاله سعی دارد تا راهبردهای کوتاه‌مدت و بلندمدت را برای ارتقای امنیت غذا و تغذیه ناشی از همه‌گیری کووید-۱۹ و بحران‌های مشابه ارائه دهد.

روش

با توجه به افزایش ناامنی غذایی ناشی از همه گیری کووید-۱۹ در کشور و پیرو توصیه‌های هیئت رئیسه محترم و سفارش گروه بهداشت و تغذیه فرهنگستان علوم پزشکی، کارگروهی متشکل از متخصصان و دست‌اندرکاران گروه‌های مرتبط از جمله تغذیه، صنایع غذایی، کشاورزی، اقتصاد، اپیدمیولوژی، آموزش و پرورش و سیاست‌گذاری، تشکیل و طی جلسات متعدد بحث و گفتگو پیرامون موضوع، چالش‌های موجود در زمینه‌های مرتبط بررسی و راهبردهای کوتاه‌مدت تا بلندمدت ارتقای امنیت غذا و تغذیه افراد و خانوارها در جامعه تدوین و به رؤسای محترم سه قوه و سایر مراجع ذی‌ربط اعلام شد.

نتایج

راهبردها

نقش دولت در تأمین امنیت غذایی بسیار مهم و کلیدی است و شاید اولین و مهم‌ترین اقدام در این حوزه، تقویت دبیرخانه شورای عالی سلامت و امنیت غذایی است. به تعبیر مقام معظم رهبری این شورا باید همانند هیئت‌های اندیشه‌ورز و متشکل از خبرگان و متخصصان از تمامی قسمت‌ها و بخش‌های مختلف بدنه دولت اعم از بخش بهداشت، تغذیه، کشاورزی، اقتصاد، آموزش و پرورش و سایر سازمان‌های مرتبط به عنوان متولیان تأمین امنیت غذا و تغذیه در کشور نقش ایفا کند (۱۰). از این رو همراهی و هماهنگی بخش‌های مختلف در جهت ارتقای وضعیت تغذیه و امنیت غذایی در شرایط بحران کنونی بسیار با اهمیت بوده و تصمیمات مهم باید بی‌درنگ اجرایی شده و بکار گرفته شود. در ادامه به راهبردهای مورد نظر که در دوران بحران کووید -۱۹ باید سریعاً مورد توجه قرار گیرد اشاره می‌کنیم.

مدیریتی

راهبردهای کوتاه‌مدت

- تشکیل فوری کارگروه امنیت غذایی در ستاد ملی مبارزه با کرونا، با حضور همه ذی‌نفعان و تشکیل جلسات هفتگی و پیگیری موضوع
- اجرایی شدن الگوی مداخله‌ای بسته امنیت غذایی (باغ) [مصوب کمیسیون دائمی شورای عالی سلامت و امنیت غذایی] براساس معیارهای انتخاب خانوارهای در معرض خطر ناامنی غذایی و از طریق مدیریت و نظارت استانی با همکاری سازمان‌های مردم نهاد منطقه
- تأمین و توزیع سبد یا بسته غذایی مناسب و مکفی (با تأکید بر تولیدات داخلی) و یا از طریق کارت هوشمند به صورت هدفمند، با اولویت خانوارهای پنج دهک پایین درآمدی و اقشار آسیب‌پذیر، به‌ویژه مادران باردار و کودکان زیر ۵ سال، با همکاری سازمان‌های حمایتی و جلب مشارکت خیرین از طرق مختلف، از جمله شبکه بهداشتی درمانی، مساجد و پایگاه‌های بسیج.
- تخصیص و اعطای یارانه به اقلام غذایی ضروری (مانند لبنیات و مواد پروتئینی) از محل مالیات و ارزش افزوده کالاها و خدمات آسیب‌رسان، به منظور تنظیم قیمت خرید اقلام ضروری، تأمین اقتصادی و بهره‌مندی بیشتر مصرف‌کنندگان.

راهبردهای میان‌مدت تا بلندمدت

- بازنگری و اصلاح قوانین و همچنین سیاست‌های حمایتی و تجاری محصولات کشاورزی و مواد غذایی در مجلس شورای اسلامی و سازمان‌های ذی‌ربط به نفع تولیدات داخلی
- اصلاح مصوبه سی‌وپنجمین جلسه شورای هماهنگی اقتصادی سران سه قوه (تعلیق قانون تمرکز وظایف در وزارت جهاد کشاورزی مصوب

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-18]

سال ۱۳۹۱ مجلس شورای اسلامی) و تمرکز مسئولیت زنجیره تولید، نظارت و توزیع محصولات کشاورزی و غذا در این وزارتخانه.

فعال‌سازی شورای عالی سلامت و امنیت غذایی کشور، با تأکید بر موارد زیر:

- تقویت دبیرخانه شورا ،تشکیل و تقویت دبیرخانه‌های سلامت و امنیت غذایی در سازمان‌های ذی‌ربط؛
- افزایش همکاری بین بخشی؛
- فعال‌سازی کمیسیون‌های تخصصی ذیل دبیرخانه شورای سلامت و امنیت غذایی برای طراحی و پیشنهاد سیاست‌ها؛
- تأمین منابع مالی مصوبات شورا و تخصیص آن به سازمان‌های ذی‌ربط از سوی سازمان برنامه و بودجه؛
- رصد و پایش مصوبات؛
- اصلاح الگوی تولید، توزیع و مصرف محصولات کشاورزی و مواد غذایی در جهت تأمین رژیم غذایی پایدار؛[1]
- استفاده از رویکرد آمایش سرزمینی در سیاست‌گذاری تولید و فرآوری محصولات کشاورزی با توجه به ظرفیت‌های منطقه‌ای با هدف ارتقای شاخص‌های زیست محیطی و پایداری؛
- بهره‌برداری از سند مدیریت منابع آب در تولید محصولات کشاورزی با رویکرد کمترین میزان مصرف آب، بهره‌وری بالاتر و استفاده از کشت‌های جایگزین و اقتصادی‌تر، با توجه به شرایط اقلیمی کشور و احتمال خشکسالی؛
- مدیریت تأمین و اشتغال‌زایی بومی؛ کاهش مصرف آب و جلوگیری از فرسایش و تخریب منابع خاک؛
- مدیریت مصرف سموم و آفت‌کش‌ها به منظور کاهش سموم و آلایندگی و تجمع در محصولات کشاورزی و دامی، با به‌کارگیری و توسعه روش‌های تلفیقی و بیولوژیک؛
- ممنوعیت کشت، واردات و استفاده از فرآورده‌های تراریخته و هر نوع فرآورده غذایی و دامی که مصرف آن‌ها طبق شواهد معتبر علمی به اثبات نرسیده است.

حمایتی

راهبردهای کوتاه‌مدت

- حذف یارانه افراد و خانوارهای پردرآمد و افزایش یارانه افراد با دهک‌های پایین درآمدی و بیکار ناشی از همه‌گیری کووید-۱۹
- تقویت تعاونی‌های روستایی و ایجاد بازارهای عرضه مستقیم محصولات زراعی به منظور حمایت از زنجیره تولید به مصرف و افزایش قدرت خرید مردم

راهبردهای میان‌مدت تا بلندمدت

حمایت از کشاورزان، تولیدکنندگان منابع غذایی، و دانش‌آموختگان مدارس کشاورزی، از طریق:

- تخصیص و تسهیل یارانه به نهاده‌های تولید با نظارت مستقیم سازمان‌های ذی‌ربط؛
- کنترل و کاهش قیمت تمام شده محصولات؛
- خرید تضمینی محصولات براساس قیمت تمام شده؛
- حذف واسطه‌ها به انحاء مختلف، از جمله به‌کارگیری و تقویت تعاونی‌های تولید و مصرف؛
- آموزش و حمایت کشاورزان در استفاده از روش‌های آبیاری نوین با هدف صرفه‌جویی در مصرف آب و خاک در کشاورزی؛
- کارآفرینی و اشتغال‌زایی برای دانش‌آموختگان؛
- بهره‌برداری و توسعه صنایع تبدیلی خرد و کلان در کنار منابع تولید دامی و کشاورزی با رویکرد اشتغال زایی و به حداقل رساندن تلفات تولید در بخش دامی، باغی و جالیزی.

آموزشی و پژوهشی

با رویکرد افزایش سواد و ارتقای فرهنگ غذا و تغذیه جامعه، از طریق:

راهبردهای کوتاه‌مدت

- تنظیم و پخش رسانه‌ای برنامه‌های آموزشی هدفمند، به منظور افزایش سواد غذا ، تغذیه و توان مواجهه خانوارها و افراد در تأمین امنیت غذا و تغذیه خود.
- توانمندسازی خانوارهای روستایی و حاشیه شهرها برای کشاورزی و پرورش دام و طیور خانگی، از طریق آموزش و اعطای بذر، دام، و طیور به منظور تأمین میوه، سبزیجات و پروتئین حیوانی.

راهبردهای میان‌مدت تا بلندمدت

- اصلاح و ارتقای برنامه‌های آموزشی رسمی در مدارس و دانشگاه‌ها
- توسعه و ارتقای آموزش عمومی از طریق رسانه‌های جمعی، با تأکید بر مهارت‌آموزی در حوزه تهیه، انتخاب و مصرف غذا
- ارتقای برنامه‌های آموزش حرفه‌ای و مهارت‌افزایی، در حوزه تولید، کشاورزی، پرورش طیور و دامداری
- آموزش‌های ضروری به دست‌اندرکاران توزیع، تولید و مصرف محصولات کشاورزی از مزرعه تا سفره، برای کاهش ضایعات مواد غذایی
- حمایت و تقویت پژوهش‌های جامعه محور برای طراحی و آزمون مداخلات مناسب در ارتقای امنیت غذا و تغذیه

۱. الگوی غذایی سالم و ایمن، در دسترس، قابل دستیابی و از نظر فرهنگی قابل پذیرش، سازگار با محیط زیست و در جهت حفظ منافع نسل‌های کنونی و آینده باشد.

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-18]

ترویجی

- جلب حمایت سازمان های غیردولتی (خصوصی، خیرین و مردم نهاد) در راستای اجرای برنامه‌های کاهش فقر غذایی
- توسعه کشاورزی گلخانه‌ای به منظور دسترسی بیشتر به محصولات در اقصا نقاط کشور با کاهش هزینه‌های حمل و نقل

نظارتی

- نظارت جدی بر کنترل قیمت مواد غذایی به‌ویژه اقلام ضروری و ممانعت از افزایش بی‌رویه آن‌ها
- نظارت دقیق و کنترل بر مصرف آنتی‌بیوتیک و مواد آسیب‌رسان و اقدامات سودجویانه در پرورش دام و طیور
- افزایش نظارت و کنترل ایمنی محصولات و فرآورده‌های غذایی و محصولات کشاورزی از تولید، نگهداری، توزیع تا مصرف، از طریق اصلاح ضوابط و اجرایی شدن مصوبات سازمان‌های ذی‌ربط
- نظارت دقیق بر تولید و کنترل واردات سموم دفع آفات نباتات، توزیع و مصرف آن‌ها
- کنترل قاچاق مواد غذایی، با تأکید بر منابع سالم و حلال
- پیگیری کدهای رهگیری اراضی کشاورزی برای اطمینان از اجرای ضوابط ایمنی غذایی

تقدیر و تشکر

این نوشتار حاصل ساعت‌ها بحث و گفتگوی متخصصان و دست‌اندرکاران گروه‌های مرتبط از جمله تغذیه، صنایع غذایی، کشاورزی، اقتصاد، اپیدمیولوژی در یک کارگروه تخصصی ذیل گروه بهداشت و تغذیه فرهنگستان است که در آن سعی شده تا با بررسی جمیع جوانب و چالش‌های موجود، راهبردهای میان‌مدت تا بلندمدت، برای کاهش تبعات همه‌گیری بر وضعیت امنیت غذا و تغذیه و ارتقای آن ارائه شود؛ لذا بر خود لازم می‌دانیم از همیاری و هم‌فکری بی‌دریغ همه اعضای محترم کارگروه و هیئت رئیسه محترم فرهنگستان علوم پزشکی کشور، تشکر و قدردانی نماییم.

Original

Short and Long-Term Strategies for Improving Food and Nutrition Security in the COVID-19 Epidemic

Majid Hajifaraji[1,2*], Hamed Pouraram[3], Abolgasem Jazayery[6], Nasrin Omidvar[4], Hasan Eini-Zinab[5], Ali KianiRad[7], Mohammad Mohsen Beigi[8]

Abstract

Background: Sustainable provision of food for adequate access and benefit for population and continuous monitoring of food security is one of the main tasks of governments to ensure food and nutrition security of individual, family and community as an important right. The purpose of this review is to present strategies for improving food and nutrition security in critical situations such as the COVID-19 epidemic.

Methods: This research was prepared based on the results of series of focused group discussion of experts panels of related fields such as nutrition, food technology, agriculture, economics and epidemiology which were performed in Academy of Medaical Sciences.

Results: In this advocacy paper, challenges and practical strategies in the short and long term for reducing all of the adverse effects of the COVID-19 epidemic on food and nutrition security of the community in various aspects of management, support, education and research, extension and supervision are discussed.

Conclusion: Cooperation and coordination of different sections is very important for improving food and nutrition security in the current crisis and decisions must be implemented immediately.

Keywords: COVID-19, Food Security, Food Supply, Nutritional Status

1. * Corresponding Aothor: Associate Professor of Food and Notrition Policy Group National Nutrition and Food Technology Research Istitute, Shahid Beheshti University of Medical Sciences
2. Member of Academy of Medical Sciences
3. Associate Professor of Community Nutrition, Nutritional Sciences and Dietetics School. Tehran University of Medical Sciences
4. Professor of Community Nutrition, Faculty of Nutrition Sciences and Food Technology, Shahid Beheshti University of Medical Sciences
5. Associate Professor of Community Nutrition, Faculty of Nutrition Sciences and Food Technology, Shahid Beheshti University of Medical Sciences
6. Professor of Community Nutrition, Nutritional Sciences and Dietetics School. Tehran University of Medical Sciences
7. Assistant Professor of Agricultural Economics. Economics and Rural Deve Lopment Research Institute
8. General Director of Health Ministry of Education

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-18]

منابع

1. World Food Summit.1996. Rome Declaration on World Food Security. Available at: http://www.fao.org/3/w3613e/w3613e00 .htm
2. Eini-Zinab H, Sobhani S.R. Contemporary Socioeconomic Changes, Food & Nutrition Systems, and Sustainable Diets. Iranian J Nutr Sci Food Technol 2018; 46(1): S 129-38. [In Persian]
3. Willett W, Rockström J, Loken B, Springmann M, Lang T, Vermeulen S, et al. Food in the Anthropocene: The EAT–Lancet Commission on healthy diets from sustainable food systems. Lancet 2019; 393(10170): 447–492.
4. Friedman G. Review of National Nutrition Surveillance Systems. Washington, DC: FANTA; 2014.
5. Hajifaraji M. Health and Food Security and Dietary Pattern in a Healthy Family Life with Emphasis on Islamic Lessons. Iranian Journal of Culture and Health Promotion 2020; 4(2): 175-182. [In Persian]
6. United Nations Office for Disaster Risk Reduction. Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030. 2015. Available at: https://www.preventionweb.net/files/43291_ sendaiframeworkfordrre
7. Nwosu C, Oyenubi A. Income-related health inequalities associated with the coronavirus pandemic in South Africa: A decomposition analysis. Int J Equity Health 2021; 20(1): 21.
8. Tahmasbi H. Enhancing Social Responsibility in the Food Industry, Regarding International Experiences. Iranian J Nutr Sci Food Technol 2018; 46(1): S 193- 204. [In Persian]
9. Mohammadi-Nasrabadi F. Local Solutions for Global Target of Sustainable Food and Nutrition. Iranian J Nutr Sci Food Technol 2018; 46(1): S 175-82. [In Persian]
10. Haghveisi AA, et al. Food and Nutrition Security in Resistance Economy. Qom: Andisheh Mandegar; 2017. [In Persian]

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-18]